

**Vegánok és antialkoholisták –
A tárgyeset és a tárgyas ragozás szétválása az ómagyarban¹**

Halm Tamás

Nyelvtudományi Intézet (az MTA Kiválósági Intézet cím birtokosa)

Elméleti Nyelvészeti Osztály

2020. május 28.

---

¹ Köszönetemet szeretném kifejezni É. Kiss Katalinnak, valamint a „Veszélyeztetett uráli nyelvek szintaxis-elméleti és magyar nyelvtörténeti tanulságai” kutatócsoport tagjainak tanácsaikért és javaslataikért. Köszönet illeti Radek Šimíket and František Martíneket a cseh adatokkal kapcsolatos segítségért. Rendkívül hálás vagyok Vörös Ferencnek, hogy az általa gondozott magyar családnévadatbázisban a szükséges lekérdezések eredményeit a rendelkezésemre bocsátotta. A kutatás az MTA prémium posztdoktori ösztöndíjának támogatásával (PPD031/2017) és a „Veszélyeztetett uráli nyelvek szintaxis-elméleti és magyar nyelvtörténeti tanulságai” Élvonal-projekt (NKFIH 129921) keretében zajlott.

0. Gondolatmenet

- a személynevekben (családnevekben, becenevekben, ragadványnevekben) gyakran megőrződnek a hangtan, alaktan és mondattan archaikus vonásai
- a magyarban létezik a személyneveknek (gúnyneveknek) egy típusa, amelyben tárgyrag nélküli tárgyat és határozott (tárgyas) ragozású igét találunk
- ez elárulhat számunkra valami érdekeset az ómagyar mondattanról

1. A tulajdonnevek mint az archaikus mondattan őskövületei

(1) *Vergissmeinnicht* <-- *vergiss-mein-nicht* (német)

felejt.IMP-1SG.GEN-NEG

‘nefelejcs (Myosotis)’

‘ne felejts el engem’

(2) *Kann auch ein Weib ihres Kindleins vergessen?* (1545)

tud is egy asszony 1SG.GEN gyermek.DIM.GEN felejt.INF

(3) *Kann denn eine Frau ihr Kindlein vergessen?* (2016)

tud akkor egy nő ő.NOM/ACC gyerek.DIM.NOM/ACC felejteni.INF

‘Megfeledkezhetik-e csecsemőjéről egy asszony?’ Izajás 49:15

- Mondattani rekonstrukció nevek alapján: Bower (1998), Layton (2018)

2. Mondatokból jelzők/főnevek/tulajdonnevek

- ‘Végy egy mondatot (vagy legalábbis igei frázist), és csinálj belőle jelzőt vagy főnevet – mindenfajta alaktani jelölés nélkül’:

(4)	<i>know-nothing</i>	<-	<i>know-nothing</i>
	‘tudatlan’		tud-semmi
	‘tudatlan’		‘nem tud semmit’
(5)	<i>vau-rien</i>	<--	<i>vau-rien</i>
			ér-semmi
	‘semmirekellő’		‘nem ér semmit’
(6)	<i>tlučhuba</i> ²	<--	<i>tluč-hub-a</i>
			ver-száj.FEM-NOM
	‘fecsegő’		‘száját ver’

---

² Šlosar (1994, 1996).

- Ezek a jelzők/főnevek gyakran egy személy jellemző tulajdonságát írják le: egy tipikus, meghatározó attitűdöt/adottság/viselkedést.
- Így gyakran címkeként, ragadványnévként használatosak, és némelyikből családnév is lett:

(7) *Shakespeare, Makepeace, Drinkwater*

(8) *Boileau* <-- *boit-l-eau*

iszik-a-víz

‘antialkoholista’

‘issza a vizet’

(9) *Skočdopole* <-- *skoč-do-pol-e*

ugrik-bele-mező-GEN

‘családnév’

‘a mezőre ugrik’

3. Tárgyi egyeztetés a magyarban

(10) *Mari fut-Ø*

Mari fut-3SGINDEF

(11) *Mari fut-Ø   néhány kilométert.*

Mari fut-3SGINDEF néhány kilométer.ACC

(12) *Mari le-fut-ja   a maratont.*

Mary PRT-run-3SGDEF the marathon.ACC

- Irodalom: Bárány (2017), Coppock (2013), Bartos (1999, 2000, 2001), Den Dikken (2004), É. Kiss (2013, 2017) és sokan mások.

4. Tárgyi egyeztetés és tárgyeset az ugor nyelvekben (É. Kiss megjelenés alatt alapján)

- Tárgyi egyeztetés és információs szerkezet kapcsolata (Givón 1975:185)
- Strukturális eset és tematikus szerepek kapcsolata
- ugor alapnyelv (rekonstrukció)
  - a diskurzusszerepek és a grammatikai funkciók teljes fúziója
  - egyeztetés és esetadás egy-egyértelmű megfelelése: alany=elsődleges topik, tárgy=másodlagos topik vagy fókusz
- keleti manysi:
  - topik szerepű tárgyak tárgyragot viselnek és tárgyi egyeztetést váltanak ki az igén, a fókusz szerepű tárgyak nem viselnek esetragot és nem váltanak ki tárgyi egyeztetést
  - elemzés: a topik-tárgyak VP-n kívüli másodlagos topikok (mivel kötelezően az alany az elsődleges topik), a fókusz-tárgyak VP-n belüliek

- vaszjugani hanti:
  - névmások: mint a keleti manysiban, főnevek: sohasem viselnek tárgyragot
  - feltételezés: a tárgyragnak két allomorfja van, a névmásokon hangzó, a főneveken néma
- északi manysi, északi és keleti hanti:
  - topik-egyeztetés kapcsolat szilárd, egyeztetés-esetadás kapcsolat széthullóban
  - a névmási tárgyak tárgyragot viselnek (információs szereptől függetlenül), a főnévi tárgyak nem viselnek tárgyat (információs szereptől függetlenül)

- ómagyar: a késői ómagyar nyelvelmékekben néhány fossziliában megőrződtek esetrag nélküli topik szerepű tárgyak (nem-finit ige mellett, alárendelt mondatokban):

(13) [*ő è gondol-uan*] *yme vr-nac angala ièlen-e-c nèk-i*
 ő e gondol-PTCP íme úr-DAT angyal-3SG jelen-PAST-3SG DAT-3SG
 ‘Ő e gondolván, íme Úrnak angyala jelenék néki.’
 (Müncheni kódex (1416): p. 8 verso, idézi É. Kiss megjelenés alatt)

- mai magyar:
  - a diskurzusszerepek (topik, fókusz) elváltak az argumentum-hierarchiától (alany, tárgy), a mondat bal perifériájának átalakulása miatt;
  - az esetjelölés elvált az egyeztetéstől: minden tárgy tárgyragot visel (1 és 2 személyű birtokos személyjel után opcionális);
  - a tárgyi egyeztetés is lényegében elvált az információs szerkezettől, és a határozottság függvénye (természetesen a határozottság és a topikális továbbra is korrelál egymással)

5. Adatok

- Olyan adatokra összpontosítok, ahol a főnévvé/melléknévvé kövült mondat viszonylag sok szintaktikai információt hordozott
- A jelenség már nem produktív, de még viszonylag jelentős mennyiségű adat található róla: részben ma is használatos fosszíliák, részben családnevek őrzik, így pl.:

BORISSZA (borkedvelő, alkoholt szívesen fogyasztó, alkoholista)

(14) *borissza* <-- *bor-isz-sza*
bor-isz-3SGDEF

- *Borissza* családnév (változat: *Boriszja*, első említés: 1434)³
- ma is használatos, elsősorban archaizáló szövegekben:

(15) *Íme a falánk és borissza ember, a vámosok és bűnösök barátja!* (Mt 11:19)

---

³ Ld. a TESZ-t a felmerülő alternatív etimológiákkal kapcsolatban.

- de dialektálisan élőnek tűnik:

(16) *Sört kezdtem keresni a hűtőben, pedig borissza vagyok!*⁴

- két szembeötlő (és együttesen meglepő) tulajdonság:
  - a tárgyrag hiánya: *bortissza (*bor-t-isz-sza* bor-ACC-isz-3SGDEF)
  - határozott ragozás: *boriszik (*bor-isz-ik* bor-isz-3SGINDEF), *bortiszik (*bor-t-isz-ik* bor-ACC-isz-3SGINDEF)
- a magyarban a határozott főnévi csoportnak lehet generikus értelmezése:

(17) *Az oroszlán emlős állat.*

(18) *János nem eszi meg a halat.*

---

⁴ http://forum.gondola.hu/cgi-bin/ultimatebb.cgi?ubb=recent_user_posts&u=00005051, blogposzt (2009. augusztus 1.); letöltés 2020. február 2.

o Nem elszigetelt jelenségről van szó, számos hasonló szót találunk:

BORNEMISSZA (bort nem kedvelő, absztinens, antialkoholista)

(19) *bornemissza* <-- *bor-nem-isz-sza*
bor-nem-isz-3SGDEF

- *Bornemissza* családnév (változat: *Bornemisza*), első feljegyzés: 1434
- melléknévként első előfordulás: 1540-1555 (Tin, 267: NySz.):

(20) *Gondolkodnak bornemisziák, igen hallgatnak, részögösök mit csácsognak, azt mosolyogják.*

- Mai találatok:

(21) *Petőfi közismerten bornemissza volt, de remek bordalokat írt [...]*⁵

---

⁵ http://kemia.ektf.hu/CS_Varga_Istvan%20eloadasa.pdf, 2016 (hónap és nap nélkül), letöltés: 2020. február 2.

SÖRISSZA/SERISSZA (sörkedvelő, sört preferáló)

(22) *sörissza / serissza* <-- *sör-isz-sza / ser-isz-sza*
sör-isz-3SGDEF sör-isz-3SGDEF

- mindkét forma ma is megtalálható:

(23) *Van aki inkább borissza, mint serissza.*⁶

(24) *A sörissza Hrabal sem fogalmazhatta volna meg szebben az alábbi soproni hirdetést!*⁷

SÖRNEMISSZA/SERNEMISSZA (sört kerülő)

(25) *sörnemissza / sernemissza* <-- *sör-nem-isz-sza / ser-nem-isz-sza*
sör-nem-isz-3SGDEF sör-nem-isz-3SGDEF

- *Sernemissza* és *Sörnemissza* tulajdonnevek⁸⁹

⁶ <https://forum.index.hu/Article/showArticle?t=1000031>, fórumbejegyzés (2016. június 1.), letöltés:2020. február 2

⁷ <https://www.kisalfold.hu/sopron-es-kornyeke/a-sorissza-hrabal-sem-fogalmazhatta-volna-meg-szebben-az-alabbi-soproni-hirdetest-5342212/>, újságcikk (2017. április 8.), letöltés:2020. február 3.

⁸Nagy, Gyula. 1880. [Nyelvtörténeti adatok. Vezeték nevek. A kamarai levéltár XVI-ik századi dézsmalajstromából.](#) *Magyar Nyelvőr* 9, 367.

⁹ Farkas, Tamás (ed.) 2009. [Régi magyar családnevek névvégmutató szótára. XIV–XVII. század.](#) ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Magyar Nyelvtudományi Társaság.

- mai használatban:

(26) *Eljött a sörnemisszák kora – 15 éves mélyponton a müncheni Oktoberfest.*

VÍZISSZA (vízivó, vízkedvelő, absztinens, antialkoholista)

(27) *vízissza* <-- *víz-isz-sza*
víz-isz-3SGDEF

(28) *Berzsenyi [...] bornemissza, vagy csak vízissza volt.*¹⁰

(29) *Ezért a lakosok mind vízisszák [...]*¹¹

VÍZNEMISSZA (vízkerülő, alkoholos italok preferálója)

(30) *víznemissza* <-- *víz-nem-isz-sza*
víz-nem-isz-3SGDEF

¹⁰ Döbrentei, Gábor (dátum?): cím?

¹¹ <https://www.kisalfold.hu/kisalfold/rabakoz/harminc-eve-folyik-a-vizcsapbol-5157934/>, 2016.06.30., letöltés: 2020.02.11.

- (31) *Víz nem issza Boldizsár, a részeges asztalos*¹²

(33) *tejissza* <-- *tej-isz-sza*
tej-isz-3SGDEF

TEJNEMISSZA (tejet kerülő, bojkottáló)

(35) *tejnemissza* <-- *tej-nem-isz-sza*
           tej-nem-isz-3SGDEF

- (36) *akik naponta isznak tejet, [...] okosabbak, mint a tejnemisszák.*¹⁴

15

- Jóval szórványosabban, tréfás jelleggel más tárgy+isz kombinációk is előfordulnak:

- (37) *Te jó ég... ezt a sok szeszissza népet...*¹⁵
- (38) *szesznemissza létemre magamba szíttam egy félpalack konyakot.*¹⁶
- (39) *Ki hinné, hogy Natasának a Borisza vodkaissza?*¹⁷
- (40) *Finci kutya bor és vodkanemissza.*¹⁸
- (41) *Borissza, üdcsiissza, vízissza vagyok.*
- (42) *A Haikai-dzsi Issza-bó nevet Terebess Gábor a Haiku Templom Teaissza Boncának (papjának) fordítja.*
- (43) *és válaszul [...] a kólaissza emberek egyből lehurrogják.*
- (45) *egy olyan helyen, ahol annyi kávéissza ember előfordul*

¹⁵ <https://nlc.hu/forum/?id=1057&fid=441&topicid=8365&step=1&page=59>, fórumbejegyzés (2003.07.21.), letöltés: 2020.02.11.

¹⁶ Ismeretlen szerző. 1909. Varázsröntő. Kalandozás a vendégszavaink bűvös világában.

¹⁷ ???

¹⁸ https://forum.index.hu/Article/showArticle?na_order=&na_start=91&na_step=30&t=1001214, fórumbejegyzés (1998.08.20.), letöltés: 2020.02.11.

- étkezési szokásokat leíró jelzők és ragadványnevek esetén is megtalálható ugyanezen szerkezet:

- (46) *húsnemeszi ember*¹⁹ <-- *hús-nem-esz-i*
 ‘vegán, húskerülő’ húsnem-esz-3SGDEF
- (47) *halnemeszi* <-- *hal-nem-esz-i*
 ‘halat nem fogyasztó’ hal-nem-esz-3SGDEF
- (48) *Ettől jobb csak a hal lehet, de mivel [...] a lányom halnemeszi, ez le van szavazva*
- (49) *a bornemissza, halnemeszi, életelemként sztyeppe lánkolást álmodó költő*²⁰
- (50) *Kényelmes, lakályos hajlékban, vidáman éldegélt Sajteszi, a kis egér.*²¹
- (51) *a kettőből egy (nem a párom) bornemissza, hús- és sajtnemeszi*²²
- (52) *Hurkalesi és Kolbászeszi úrfiak már a réten egerésztek.*²³

¹⁹ Simonyi, Zsigmond. 1913. [A jelzők mondattana](#). Budapest: Magyar Tudományos Akadémia. 25.

²⁰ Illyés, Gyula. 1964. [Szabó Lőrinc a Balatonnál](#).

²¹ Kurmai-Ráti, Szilvia. 2014. [Varázsdallam \(bábmese\)](#).

²² https://forum.index.hu/Article/showArticle?na_start=27999&na_step=30&t=9048586&na_order=, fórumbejegyzés (2010.11.01.), letöltés: 2020.02.21.

²³ Sebők, Zsigmond. 1903. [Városi cica falun](#). Budapest: Singer és Wolfner. 13.

- Szórványosabban bár, de sok más igével is találunk ilyen szerkezeteket:

- (53) *Serfőzőt*²⁴ (családnév) <-- *ser-főz-i*
sör-főz-3SGDEF
- (54) *borszeret*²⁵ (gúnynév) <-- *bor-szeret-i*
'borkedvelő, iszákos' bor-szeret-3SGDEF
- (56) *lábatort*²⁶ (jelző) <-- *láb-a-tör-i*
'lábát törő' láb-3SG-tör-3SGDEF
- (57) *búfelejt*²⁷ (gúnynév) <-- *bú-felejt-i*
'gondtalan, optimista' bú-felejt-3SGDEF

²⁴ Kujbusné Mecsei, Éva. 2017. [Nyíregyháza és az Eperjesi Kollégium kapcsolata 1753 és 1848 között](#). Új Nézőpont 4:4. 37. A Serfőzi-Pivovarnik vezetéknév 1843-ból van feljegyezve (pivovarnik jelentése szlovákul: serfőző). Serfőzi Etel és Serfőzi Mari a 19-dik század második és a 20-dik század első felének ismert színésznői.

²⁵ Bacsó, Gyula. 1906. [Az adavidéki nyelvjárás](#). Nyelvészeti füzetek 37. 13.

²⁶ [Zalai Közlöny, 1932.07.01.](#) (újságcikk)

²⁷ Endrei, Ákos. 1914. [Gúnynevek](#). In: Borovszky, Samu (ed.): Magyarország vármegyéi és városai: Somogy vármegye.

- (58) *markapökí*²⁸ (jelző) <-- *marok-a-pök-i*
‘magabiztos, kérkedő’ marok-3SG-pök-3SGDEF
- (59) *magaveti*²⁹ (jelző) <-- *maga-vet-i*
‘kérkedő’ maga-vet-3SGDEF
- (60) *magahányaveti*³⁰ (jelző) <-- *maga-hány-ja-vet-i*
‘kérkedő’ maga-hány-3SGDEF-vet-3SGDEF
- (61) *ingyenlesi*³¹ (gúnynév) <-- *ingyen-les-i*
‘potyázó’ ingyen-les-3SGDEF
- (62) *vámlesi*³² (gúnynév) <-- *vám-les-i*
‘garatos – a vám figyelője’ vám-les-3SGDEF

²⁸ Simonyi, Zsigmond. 1876. [A „ja-je” igenévképző](#). Magyar Nyelvőr 5. 147.; Czuczor Gergely and János Fogarasi. 1862-1874. [A magyar nyelv szótára](#). Pest-Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.

²⁹ Czuczor Gergely and János Fogarasi. 1862-1874. [A magyar nyelv szótára](#). Pest-Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.

³⁰ Czuczor Gergely and János Fogarasi. 1862-1874. [A magyar nyelv szótára](#). Pest-Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.

³¹ Simonyi, Zsigmond. 1876. [A „ja-je” igenévképző](#). Magyar Nyelvőr 5. 147.

³² Simonyi, Zsigmond. 1876. [A „ja-je” igenévképző](#). Magyar Nyelvőr 5. 147.

- (63) *Bérlesi*³³ (családnév) <-- *bér-les-i*
‘fizetésre ácsingózó’ bér-les-3SGDEF
- (64) *pénzlesi (jelző)* <-- *pénz-les-i*
‘kapzsi, pénzsóvár’ pénz-les-3SGDEF
- (65) *az egyszeri bíró nagyon fösvény, pénzlesi ember volt, a felesége meg szép, fiatal menyecske.*³⁴
- (66) *Pénzlesi sáfár úr, főzsd meg jobban a lencsét;*³⁵
— U U | — — | — — | — — | — U U | — —
- (67) *Hurkalesi (gúnynév)* <-- *hurka-les-i*
‘hurkára ácsingózó’ hurka-les-3SGDEF

³³ Vörös, Ferenc. 2009. A mai magyar családnevek adatbázisa.

³⁴ Kafka, Margit. 1916. [Iskolások](#). (regény)

³⁵ Theokritosz: Tizedik idill, magyarra fordított Kerényi Grácia. In Falus, Róbert (ed.). 1959. Görög költők antológiája. Budapest: Európa Kiadó.

- (68) *villágdögönyözi*³⁶ (jelző) <-- *világ-dögönyöz-i*
‘világverő’ világ-dögönyöz-3SGDEF
- (69) *lódönti*³⁷ (jelző) <-- *ló-dönt-i*
‘nagyon erős’ ló-dönt-3SGDEF
- (70) *Kártesi*³⁸ (családnév) <-- *kár-tesz-i*
‘kárt okozó’ kár-tesz-3SGDEF
- (71) *Kármenti* (családnév³⁹, gúnynév⁴⁰) <-- *kár-ment-i*
‘kárt mérséklő’ kár-ment-3SGDEF
- (72) *bundaviszi*⁴¹ (gúnynév) <-- *bunda-visz-i*
‘nyáron is bundát hordó’ bunda-visz-3SGDEF

³⁶ Simonyi, Zsigmond. 1876. [A „ja -je” igenévképző](#). Magyar Nyelvőr 5. 147.

³⁷ Simonyi, Zsigmond. 1876. [A „ja -je” igenévképző](#). Magyar Nyelvőr 5. 147.

³⁸ Vörös, Ferenc. 2009. A mai magyar családnevek adatbázisa.

³⁹ [Bács-Kiskun Megyei Népújság. 1986.07.15.](#) (újságcikk)

⁴⁰ [Lévai Hírlap. 1910.05.28.](#) (újságcikk)

⁴¹ Kertész Manó. 1902. [A magyar gúnynévek](#). Magyar Nyelvőr 31: 246., Kiss István. 1878. [Ragadvány- és gúnynévek](#). Magyar Nyelvőr 7: 148.

- (73) *perveszti* (jelző⁴², gúnynév⁴³) <-- *per-veszít-i*
 ‘rossz ügyvéd, kudarcos pereskedő’ per-veszít-3SGDEF
- (74) *Igaz, ők cselekvő katonák, és nem declamáló szónokok és perveszti prókátorok
 valának, mint mi ma.*⁴⁴

---

⁴² Horger, Antal. [A magyar igeragozás története](#). 1931. Szeged: M. Kir. Ferenc József Egyetem Barátainak Egyesülete. 76.

⁴³ R. Vozáry, Gyula. 1911. [Gúnynevek \(Debrecen\)](#). Magyar Nyelvőr 40. 333., Simonyi, Zsigmond. 1895. Tüzetes magyar nyelvtan. Történeti alapon. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia. 525.

⁴⁴ Dessewffy, Emil. 1847. [Fizessünk! Mennyit becsülettel elbírunk, magunknak, magunkért](#). Pest: Landerer és Heckenast. 108.

- a koordináció és főleg a hatóköri jelenségek tanúskodnak arról, hogy a szerkezet nincsen teljesen befagyva:

(75) *Finci kutya bor és vodkanemissza.*

(76) *a kettőből egy (nem a párom) bornemissza, hús- és sajtnemeszi*

(77) *sör-, pálinka- és bornemissza volt, csupán a kávéfogyasztásban nem ismert mértéket*

(78) *Szerintem bor-, sör- és egyéb szeszissza közönsége könnyen össze is dobhatná az erre valót.*

-> *[egyéb szesz]issza*

(79) *Berzsenyi [...] bornemissza, vagy csak vízissza volt.*

-> *[csak víz]issza*

- érdekes alosztályt alkotnak a néma névmásos szerkezetek:

- (80) *mindégkéri*⁴⁵ (gúnynév) <-- *mindég-pro-kér-i*
 ‘követelőző’ mindig-DEF-kér-3SGDEF
- (81) *aligvárja*⁴⁶ (gúnynév) <-- *pro-alig-vár-ja*
 ‘türelmetlen’ DEF-alig-vár-3SGDEF
- (82) *mingyá(r)kéri*⁴⁷ (gúnynév) <-- *pro-mingyá(r)-kér-i*
 ‘nem ad árut hitelre’ DEF-mindjárt-kér-3SGDEF
- (83) *rögtönkéri*⁴⁸ (gúnynév) <-- *pro-rögtön-kér-i*
 ‘nem ad árut hitelre’ DEF-rögtön-kér-3SGDEF

⁴⁵ Endrei, Ákos. 1914. [Gúnynevek](#). In: Borovszky, Samu (ed.): Magyarország vármegyéi és városai: Somogy vármegye.

⁴⁶ Endrei, Ákos. 1914. [Gúnynevek](#). In: Borovszky, Samu (ed.): Magyarország vármegyéi és városai: Somogy vármegye.

⁴⁷ Endrei, Ákos. 1914. [Gúnynevek](#). In: Borovszky, Samu (ed.): Magyarország vármegyéi és városai: Somogy vármegye.; Volák, Lajos. 1897. [Gúnynevek \(Zala megye\)](#). Magyar Nyelvőr 26, 528., Éles, Károly. 1898. [Gúnynevek \(Sümege\)](#). Magyar Nyelvőr 27:52.; Kertész Manó. 1902. [A magyar gúnynevek](#). Magyar Nyelvőr 31: 246., ifj. Szűcs István. 1875. [Gúnynevek \(Dergecs, Somogy m.\)](#). Magyar Nyelvőr 4, 240

⁴⁸ Éles, Károly. 1898. [Gúnynevek \(Sümege\)](#). Magyar Nyelvőr 27:52., Kertész Manó. 1902. [A magyar gúnynevek](#). Magyar Nyelvőr 31: 247.

- (84) *tesz̃i*⁴⁹ (jelző) <-- *pro-tesz̃-i*
‘proaktív, cselekvő’ DEF-tesz-3SGDEF
- (85) *hányaveti*⁵⁰ (jelző) <-- *pro-hányja-veti*
‘gondatlan, hanyag’ DEF-hány-3SGDEF-vet-3SGDEF
- (86) *moskezdi*⁵¹ (gúnynév) <-- *pro-most-kezd-i*
‘késlekedő’ DEF-most-kezd-3SGDEF
- (87) *lesi*⁵² (gúnynév) <-- *pro-les-i*
‘leskelődő, kutakodó’ DEF-les-3SGDEF
- (88) *hátulkezd*⁵³ (gúnynév) <-- *pro-hátul-kezd-i*
zsidó (jobbról balra olvasó) DEF-hátul-kezd-3SGDEF

⁴⁹ Simonyi, Zsigmond. 1876. [A „ja -je” igenévképző](#). Magyar Nyelvőr 5. 147.

⁵⁰ Benkő, Loránd. 1967. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. [Historical-Etymological Dictionary of Hungarian.] Budapest: Akadémiai Kiadó.

⁵¹ Kertész Manó. 1902. [A magyar gúnynévek](#). Magyar Nyelvőr 31: 246.

⁵² Kertész Manó. 1902. [A magyar gúnynévek](#). Magyar Nyelvőr 31: 246.

⁵³ Kertész Manó. 1902. [A magyar gúnynévek](#). Magyar Nyelvőr 31: 246.

- (89) *Megmondja*⁵⁴ (családnév) <-- *pro-meg-mond-ja*
‘szókimondó?’ DEF-PRT-mond-3SGDEF
- (90) *Megadja*⁵⁵ (családnév) <-- *pro-meg-ad-ja*
‘?’ DEF-PRT-ad-3SGDEF

- határozatlan tárgy esetén a határozatlan ragozást látjuk:

- (91) *mindentud* (gúnynév) <-- *minden-tud-Ø*
‘mindentudó, nagyokos’ minden-tud-3SGINDEF
- (92) *Mindentud Úr*⁵⁶
- (93) *Mindentud Ottó*⁵⁷

⁵⁴ Vörös, Ferenc. 2009. A mai magyar családnevek adatbázisa.

⁵⁵ Vörös, Ferenc. 2009. A mai magyar családnevek adatbázisa. Egyéb lehetséges találatok: *Csórja, Hozza, Járja, Tudja, Engedi, Keresi, Lesi, Leveszi, Méri, Szedi, Veszí.*

⁵⁶ [Ralph lezúzza a netet](#) című rajzfilm szereplője.

⁵⁷ Az [Időcsapat](#) című rajzfilmsorozat szereplője.

(94) *ingyérád*⁵⁸ (gúnynév) <-- *pro-ingyér-ád-Ø*
 ‘bőkezű, nagylelkű’ INDEF-ingyen-ad-3SGINDEF

- természetesen tárgyatlan igék is előfordulnak ebben a szerkezetben:

(95) *Jóljárt* (gúnynév⁵⁹, családnev⁶⁰) <-- *jól-jár-t-Ø*
 ‘vagyonot örökölt, vagy más jól-jár-PST-3SGINDEF
 szerencse érte’

(96) *jöttment* (jelző⁶¹) <-- *jö-tt-Ø-men-t-Ø*
 ‘jövevény’ jön-PST-3SGINDEF-megy-PST-3SGINDEF

(97) *Mingyámeglesz*⁶² (személynév) <-- *mingyá-meg-lesz*
 ‘kutyanév’ mindjárt-PRT-van.FUT.3SGINDEF

⁵⁸ Simonyi, Zsigmond. 1878. [Névszókul használt igealakok](#). Magyar Nyelvőr 7: 441., Kertész Manó. 1902. [A magyar gúnynevek](#). Magyar Nyelvőr 31: 246.

⁵⁹ Endrei, Ákos. 1914. [Gúnynevek](#). In. Borovszky, Samu (ed.): Magyarország vármegyéi és városai: Somogy vármegye.

⁶⁰ Vörös, Ferenc. 2009. A mai magyar családnevek adatbázisa. A jelenidejű *Jóljár* alak jelenleg is széles körben elterjedt, és már a 16-dik századból adatolva van (Nagy, Gyula. 1880. [Nyelvtörténeti adatok. Vezeték nevek. A kamarai levéltár XVI-ik századi dézsmalajstromából](#). Magyar Nyelvőr 9, 367.)

⁶¹ Ld. még *rosszkegyőlt* (gúnynév). Veress, Miklós. 1900. [Gúnynevek \(Szilágy megye\)](#). Magyar Nyelvőr 29. 191.; valamint: *későngyűlt* (gúnynév). Csomár, István. 1881. [Szürnyegi gyűjtemény](#). Magyar Nyelvőr 10. 236.

⁶² Simonyi, Zsigmond. 1878. [Névszókul használt igealakok](#). Magyar Nyelvőr 7: 441.

- (98) *feslik*⁶³ (gúnynév) <-- *fesl-ik*
‘rossz cipész’ fesel-3SGINDEF
- (99) *seballselát*⁶⁴ (gúnynév) <-- *se-hall- Ø-se-lát-Ø*
‘nem körültekintő’ se-hall-3SGINDEF-se-lát-3SGINDEF
- (100) *Nemhisz*⁶⁵ (személynév) <- *nem-hisz-Ø*
‘?’ *nem-hisz-3SGINDEF*

⁶³ Kertész Manó. 1902. [A magyar gúnynevek](#). Magyar Nyelvőr 31: 246., Ihász, Gábor. 1881. [Gúnynevek. \(Alattján, Jász-Nagykun-Szolnok m.\)](#) Magyar Nyelvőr 10. 144. Ld. még *Reszket* (gúnynév), *Fázik* (gúnynév). Szentmiklósy, József. 1901. [Gúnynevek. \(Tiszavidék.\)](#) Magyar Nyelvőr 30. 304.

⁶⁴ Weöres Sándor. (mid-20th C.) *Seballselát Dömötör*. (az azonos című költemény hőse)

⁶⁵ A 13-dik századból, akárcsak a következők: *Megszög* és *Elmegy* (Kubinyi, Ferenc. 1885. [A régi magyarok személynevei](#). Turul 3:4, 174.) További példák (Simonyi, Zsigmond. 1909. [Igék és névszók](#). Magyar Nyelvőr 37, 244-245.) az alábbi személynevek: *Kevereg*, *Zavarog* (13-dik sz.), *Mozog* (1602), és *Hadar* (16-dik sz.) és gúnynevek: *Lecsüng* és *Rádmász* (19-dik sz.).

- mi utal arra, hogy ezek fossziliák:
  - ritka előfordulás
  - szigorú OV szórend
  - igekötő hiánya (jellemzően)
  - határozott névelő hiánya
  - tagadószó a tárgy és az ige között: O Neg V
  - archaikus tagadási mintázatok (*se hall, se lát* = se nem hall, se nem lát)
  - archaikus szavak (pl. *ser*)

6. Elemzési lehetőségek

- szakirodalom (Lőrinczi 1992, Kiss-Pusztai 2003 és mások): nem azonosítják a fenti mintázatot, csak a *borissza-bornemissza* párt említik mint mondattani szerkezet nélküli „szervetlen összetétel”
- kérdések:
  - mik ezek (eredetileg): mondatok, mondattöredékek, vP-k, VP-k?
  - mi a tárgy pozíciója? (topik, fókusz, in situ?)
  - miért nincs a tárgynak tárgyragja?
  - mi váltja ki a határozott ragozást?
  - miért előzi meg a tárgy a tagadószt?
- megfigyelések:
  - előfordulnak módhatározók és időhatározók
  - előfordulnak visszaható névmások
  - teljes mondatnak tűnik, szintaktikailag aktív (bár néma) alannyal

- a tárgy pozíciója: nem tűnik topiknak, sem pedig azonosító fókuszsnak:

(101) *János vízissza.*

= János megissza a vizet

=/= A vizet megissza János.

=/= A vizet issza meg János.

- in situ, VP-n belüli pozíció
- a tárgy határozottsága: a késői ómagyar korig a magyarban sem voltak határozott-határozatlan névelők (vö. Egedi 2013, 2014) -> névelő nélküli határozott tárgy
- konklúzió: úgy tűnik, hogy más ugor nyelvekhez hasonlóan a magyarnak is volt olyan szakasza, ahol a tárgyi egyeztetés és a tárgyrág jelenléte szétvált: a tárgyi egyeztetés a határozottság függvénye volt, a tárgyrág megjelenése pedig az információs szerkezet függvénye

7. References

- Bacsó, Gyula. 1906. [Az adavidéki nyelvjárás](#). Nyelvészeti füzetek 37. 13.
- Bartos, Huba. 1999. Morfoszintaxis és interpretáció. A magyar inflexiók jelenségek szintaktikai háttere [Morphosyntax and interpretation. The syntactic background of Hungarian inflexional phenomena]. Ph.D. thesis, Eötvös University, Budapest.
- Bartos, Huba. 2000. Az inflexiók jelenségek szintaktikai háttere [The syntactic background of inflexional phenomena]. In Kiefer, Ferenc (ed.) *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia* [Hungarian structural grammar 3. Morphology]. Budapest: Akadémiai Kiadó. 653–761.
- Bartos, Huba. "Object agreement in Hungarian: A case for minimalism." *AMSTERDAM STUDIES IN THE THEORY AND HISTORY OF LINGUISTIC SCIENCE SERIES 4* (2001): 311-324. Den Dikken
- Bárány, András. 2017. *Person, Case, and Agreement: The Morphosyntax of Inverse Agreement and Global Case Splits*. Oxford University Press.
- Benkő, Loránd. 1967. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. [Historical-Etymological Dictionary of Hungarian.] Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Bowern, Claire. 1998. The case of Proto-Karnic: morphological change and reconstruction in the nominal and pronominal system of Proto-Karnic (Lake Eyre Basin). BA(Honours) thesis. Canberra: The Australian National University.
- Coppock, Elizabeth. "A semantic solution to the problem of Hungarian object agreement." *Natural Language Semantics* 21.4 (2013): 345-371.
- Czuczor Gergely and János Fogarasi. 1862-1874. [A magyar nyelv szótára](#). Pest-Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Csomár, István. 1881. [Szürnyegi gyűjtemény](#). Magyar Nyelvőr 10. 236.
- Den Dikken, Marcel. "Agreement and 'clause union'." *Verb clusters: A study of Hungarian, German and Dutch* (2004): 445-498.
- Egedi, Barbara. 2013. Grammatical encoding of referentiality in the history of Hungarian In: Anna Giacalone Ramat et al. (eds.): *Synchrony and Diachrony: a Dynamic Interface*. Studies in Language Companion Series 138. Amsterdam: John Benjamins. 367- 390.
- Egedi, Barbara. 2014. The DP-cycle in Hungarian and the functional extension of the noun phrase. In É. Kiss, Katalin (ed.) *The Evolution of Functional Left Peripheries in Hungarian Syntax*. Oxford Studies in Diachronic and Historical Linguistics 11. Oxford: Oxford University Press. 56-82.
- Éles, Károly. 1898. [Gúnynevek \(Sümege\)](#). Magyar Nyelvőr 27:52., Kertész Manó. 1902. [A magyar gúnynevek](#). Magyar Nyelvőr 31: 247.
- Endrei, Ákos. 1914. [Gúnynevek](#). In. Borovszky, Samu (ed.): *Magyarország vármegyéi és városai: Somogy vármegye*.
- É. Kiss, Katalin. "The inverse agreement constraint in Uralic languages." *Finno-Ugric Languages and Linguistics* 2.1 (2013).
- É. Kiss, Katalin. "The Person–Case Constraint and the Inverse Agreement Constraint are manifestations of the same Inverse Topicality Constraint." *The Linguistic Review* 34.2 (2017): 365-395.
- É. Kiss, Katalin. to appear. What determines the varying relation of case and agreement? Evidence from the Ugric languages.

- Farkas, Tamás (ed.) 2009. [Régi magyar családnevek névvégmutató szótára. XIV–XVII. század.](#) ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- Givón, Talmy. 1975. Topic, pronoun, and grammatical agreement. In Charles Li and Sandra Thompson (eds.), Subject and Topic. New York: Academic Press, 149–188.
- Horger, Antal. [A magyar igeragozás története.](#) 1931. Szeged: M. Kir. Ferenc József Egyetem Barátainak Egyesülete. 76.
- Ihász, Gábor. 1881. [Gúnynevek. \(Alattyan, Jász-Nagykun-Szolnok m.\)](#) Magyar Nyelvőr 10. 144.
- Kertész Manó. 1902. [A magyar gúnynevek.](#) Magyar Nyelvőr 31: 246.
- Kiss István. 1878. [Ragadvány- és gúnynevek.](#) Magyar Nyelvőr 7: 148.
- KISS JENŐ–PUSZTAI FERENC (szerk.) (2003), Magyar nyelvtörténet. Bp. 378.:
- Kujbusné Mecsei, Éva. 2017. [Nyíregyháza és az Eperjesi Kollégium kapcsolata 1753 és 1848 között.](#) Új Nézőpont 4:4. 37.
- Layton, S. C. (2018). Archaic features of Canaanite personal names in the Hebrew Bible. Brill.
- Lőrinczi, Réka (1992), Összetett szavak és szoros szókapcsolatok. Tulajdonnevek.
- Nagy, Gyula. 1880. [Nyelvtörténeti adatok. Vezeték nevek. A kamarai levéltár XVI-ik századi dézsmalajstromából.](#) Magyar Nyelvőr 9, 367.
- R. Vozáry, Gyula. 1911. [Gúnynevek \(Debrecen\).](#) Magyar Nyelvőr 40. 333.
- Simonyi, Zsigmond. 1876. [A „ja -je” igenévképző.](#) Magyar Nyelvőr 5. 147
- Simonyi, Zsigmond. 1878. [Névszókul használt igealakok.](#) Magyar Nyelvőr 7: 441.,
- Simonyi, Zsigmond. 1895. Tüzetes magyar nyelvtan. Történeti alapon. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia. 525. ezt csekkolni!!!
- Simonyi, Zsigmond. 1909. [Igék és névszók.](#) Magyar Nyelvőr 37, 244-245.
- Simonyi, Zsigmond. 1913. [A jelzők mondattana.](#) Budapest: Magyar Tudományos Akadémia. 25.
- Šlosar, Dušan. 1994. [Substantivní kompozita typu V-\(K\)-S v češtině.](#) Naše řeč 77:3, 147-152.
- Šlosar, Dušan. 1996. [Jsou kompozita typu V-\(K\)-S produktivní?](#) Naše řeč 79:4, 92-95.
- Szentmiklósy, József. 1901. [Gúnynevek. \(Tiszavidék.\)](#) Magyar Nyelvőr 30. 304.
- ifj. Szűcs István. 1875. [Gúnynevek \(Dergecs, Somogy m.\)](#). Magyar Nyelvőr 4, 240
- Veress, Miklós. 1900. [Gúnynevek \(Szilágy megye\).](#) Magyar Nyelvőr 29. 191.

Volák Lajos. 1897. [Gúnynevek \(Zala megye\)](#). Magyar Nyelvőr 26, 528.

Vörös, Ferenc. 2009. A mai magyar családnevek adatbázisa [Database of Hungarian Surnames].

- megjegyzés: az adatok nagy része magas hangrendű (a 3SGINDEF rag *-i* allomorfja szerepel benne)
- lehetséges magyarázat: analógiás hatás segítette a magas hangrendű változatok fennmaradását
- *-i* képző gúnynevekben, pl. *vigyor*->*vigyori* (valószínűleg független fejlemény), a *szejtáti* Simonyi (1895) és Horger (1931) szerint eredetileg *szejtátja*